

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ АКТИВНІСТЮ УЧНІВ ЯК ФОРМА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ШКОЛЯРА

В статье раскрыто влияние психолого-педагогического управления активностью учеников на становление социально значимых качеств личности

The article investigates the influence of psychological and pedagogical guidance of students' activity in terms of developing qualities which are socially important for a personality.

У своєму дослідженні ми опирались на теоретичні положення видатних педагогів – Макаренка А. С., Сухомлинського В. О., Сороки-Росинського, Шацького С. Т. та психологів – Божович Л. І., Виготського Л. С., Гальперіна П. Я., Ельконіна Д. Б., Рубінштейна М. М.

Важливе значення для нашої роботи мали праці педагогів-вчених – Лийметса Х. Й., Новікової Л. І, Дежнікової Н. С., Первіна І. Б., Чередова І. М.

Дослідно експериментальна робота проводилась у середніх школах №48, №77, №105 м. Кривого Рогу під час викладання математики, фізики та англійської мови (учителі: Борюк Н.П., Коваленко О.М., Макогоренко Є.І., Обертинська В.І., Проскуріна В.О., Рева Ю.В., Сушко Л.Ю., Чабаненко Д.М., Ромна Г.А., Шатрова Ж.В.)

Педагогічна практика і теоретичні дослідження [1] показують, що одним із шляхів розв'язання цієї проблеми при вивченні англійської мови являється така форма організації навчальної мовної діяльності, яка передбачає введення у навчання комунікативних ситуацій, які моделюють основні умови спілкування, при яких ті, що навчаються, знайомляться не тільки з лінгвістичними (соціально санкціоновані мовні стандарти), але і з екстралінгвістичними факторами побудови мовного висловлювання. До **екстралінгвістичних** факторів відносяться такі аспекти мовної діяльності, як загальні соціально-психологічні умови проявлення ситуації спілкування

(завдання, зміст, сфера проявлення, специфіка ситуації, установка виконавця мови, соціальні взаємовідносини комунікантів, настрої співбесідника тощо).

При розробці умов введення комунікативних ситуацій в процес засвоєння спілкування на англійській мові ставилось завдання у максимально можливій степені активізувати емоційну сферу тих, хто навчається. З огляду на це ми керувалися положеннями болгарського ученого Г. Лозанова. У його методиці навчання іноземним мовам велика увага приділяється принципу виявлення і використання у навчальному процесі взаємозв'язку між емоціональними і мислительними можливостями мозку [2]. Для здійснення поставлених завдань найбільш придатним виявився розвиваючорольовий принцип навчання, який застосовувався нами. Така форма організації навчального процесу будується на базі заздалегідь розподілених між тими, хто навчається, ролей.

У процесі занять учні виконували певні ролі, функціонально зв'язані з якою-небудь частиною навчального процесу, наприклад, викладанням нового матеріалу, опитуванням дітей, мотивуючою оцінкою відповідей школярів і т.д. Активно проходили заняття, на яких організовувались різного роду рольові інсценізації, де у діалогічних ситуаціях суттєве значення здобували екстралінгвістичні фактори побудови мови. При монологічному виконанні ролі умовами інсценізації задавались стильові варіації, наприклад, викладу відомої присутнім (чи придуманої події) одним із чотирьох функціональних стилів мови: розмовно-побутовим, офіційно-діловим, науковим, публіцистичним. При обговоренні особлива увага приділяється принципам відбору і організації мовних засобів в монологі у залежності від заданого у інсценізації функціонального стилю.

Розкриємо окремі варіанти рольових ігор та тренінгів:

1. Оповідання по колу. Ведучий починає розповідати що-небудь. Далі, продовжує наступний і т.д. Закінчує оповідання знову ведучий. Встановлюється максимум і мінімум вкладу кожного в оповідання.

2. Захист фантастичних проєктів. Добровольцям пропонується придумати (самостійно чи об'єднавшись) проєкт

на певні теми: проект житлового будинку під водою; проект космічного міста; проект всюдихода і т.д. Умови захисту проектів такі: оформлення проектів не відіграє ролі (малюнок на ватмані, малюнок на дошці); абсолютна доброзичливість слухачів (захищеним вважається будь-який проект). Ці умови допомагають знімати тривожність у замкнутих, сором'язливих дітей.

3. Ігровий тренінг “Інтерв’ю”. У кожної дитини беруть по черзі інтерв’ю. Задають запитання такого характеру: Чи любиш ти вірші? Твій улюблений колір? Чи є у тебе хобі? Що більше за все ти цінуєш у людині? Кожному слід задати не більше 4-5 запитань. Учасникам дається установка – відповідати з повною відвертістю, частково, а можливо в “масці”, відповідати, “ніби не про себе, а про другого”. Це обов’язкова умова, яка допомагає зняти психологічний бар’єр у деяких школярів. У процесі гри поступово встановлюється довірлива атмосфера і прагнення “маскування” відпадає саме собою.

Співставлення аналізу психологічних типів навчальних комунікативних ситуацій, що використовувалися в рольових інсценізаціях дає можливість диференціювати інсценізації за характером функціональної позиції того, хто говорить, поставленого в певну соціально-психологічну ситуацію, і за ступенем умовності самих комунікативних ситуацій.

Рольові завдання вимагають певного перевтілення в особу з деякими заданими соціально-психологічними рисами. У цьому зв’язку рольові інсценізації з перевтіленнями у найбільшій степені сприяють процесу соціалізації школярів (засвоєння соціальних норм, цінностей, символів і перетворення соціального досвіду в установки, потреби, прагнення та ціннісні орієнтації особистості), що відіграє особливу роль в житті.

За ступінню умовності типи рольових інсценізацій можуть диференціюватися наступним чином. **По-перше**, учителем може бути створена реальна комунікативна ситуація, яка вимагає від того, хто говорить, певної мовної дії у даних реальних умовах. **По-друге**, учителем може бути запропонована уявна ситуація, соціально-психологічні умови якої задаються учнем. **По-третє**, учні самі можуть придумувати ситуацію з певними умовами і здійснити в ній побудову мовлення.

У процесі рольової інсценізації і під час обговорення її результатів особливо чітко видні недоліки у мовному розвитку учнів, такі, як недостатній словниковий запас і витікаючі звідси труднощі у підборі синонімів для заміни невдало використаних слів, труднощі у пошуку синонімічних синтаксичних конструкцій для виправлення невдалих зворотів мови, слабка орієнтація на соціально-психологічні умови комунікації в мовній діяльності, недостатній рівень первинних і вторинних [4] фонових соціально-культурних знань.

Дослідження показало, що введення у процес вивчення англійської мови комунікативних ситуацій на основі рольової форми організації навчальної діяльності суттєво підвищує емоціональний рівень навчання і актуалізує дійову мотивацію успішного засвоєння навчального матеріалу. Позитивні результати помітні також в підвищенні рівня соціального досвіду спілкування, актуалізувався практичний мовний досвід учнів, більш мотивованим стало для них завдання пошуку символічних мовних засобів для виправлення помилок мови, підвищились навички гнучкого переносу граматичних відомостей в нову соціально-психологічну чи стильову ситуацію спілкування.

Під час дослідно-експериментальної роботи при вивченні фізики і математики (7-11 кл.) серед способів інтенсифікації навчання чільне місце відводилось застосуванню методів, форм, засобів, прийомів, які активізують навчально-пізнавальну діяльність учнів, стимулюють їх навчання. Велику роль відігравали проблемно-пошукові методи, пізнавальні ігри, самостійна робота учнів, нестандартне проведення уроків та позаурочних дійств тощо.

Мала місце групова робота учнів і розвиваюча рольова форма організації навчального процесу. При комплектуванні груп враховували декілька моментів: визначали раціональне число груп, необхідних для успішної навчальної роботи; враховували інтереси учнів, рівень їх знань. Склад групи з навчального предмета залишався переважно стабільним на протязі всього навчального року. Ця умова необхідна для вироблення у школярів певних звичок і навичок: розподіл матеріалу, надання посильної допомоги, сукупної роботи та ін.

Розвиваюче-рольова форма організації навчального процесу зводилась до поступової передачі учням деяких функцій, що традиційно виконувались педагогом. Це були контрольні, оцінювальні, інформаційні, організаційні, демонстраційні, режисерські, тощо. Продуманий розподіл перелічених функцій стимулює установалення активної позиції учня і в той же час допомагає педагогу реалізувати потенціальні можливості його виховних впливів. Наділення учня якоюсь функцією ми називаємо роллю. При цьому реалізується великий, формуючий особистість, потенціал спілкування. На думку ряду психологів (Л. І. Анциферової, А. М. Леонтьєва, Б. Ф. Ломова, Д. Б. Ельконіна та ін.) спілкування являється провідним фактором в розвитку дитини і підлітка. Свідомість формується, розвивається і проявляється у спілкуванні людей [3].

При дослідженні шляхів удосконалення форм організації навчально-виховного процесу враховувались три моменти. **По-перше**, у процедурі навчального процесу повинно бути присутнє суттєве розширення спектру видів діяльності учнів, більш того, динамічний їх (діяльностей) розвиток і послідовна змінюваність. **По-друге**, навчальна діяльність школярів повинна здійснюватись в міжособистісному спілкуванні, щоб різноманітні елементи навчального процесу реалізувались в спілкуванні учнів один з одним. **По-третє**, у процесі навчання слід ставити перед учнями особливі цілі, які при реалізації у діяльності і спілкуванні з достатньою ймовірністю трансформувалися б в мотиви навчання.

Розкриємо декілька нестандартних прийомів (використовували в дослідно-експериментальній роботі), активізуючих розумову діяльність учнів в ході розв'язання поставлених завдань. **Прийом "фізичний бій"** використовувався на уроці закріплення знань, заключався в тому, щоб не тільки розвивати інтерес до предмета, але й допомогти учням з'єднати одержані знання з раніше вивченим матеріалом, сформувані вміння оперативного застосовувати фізичні знання на практиці. Сутність даного прийому заключається в тому, що кожна команда у класі (їх число дорівнює кількості рядів столів) заздалегідь готує запитання по пройденому матеріалу, які повинні "повалити суперника", але у

той же час покажуть ступінь володіння вивченим матеріалом. Одна із команд, яка виступає в якості групи експертів, дає оцінку як запитанню, так і відповіді. Але головним експертом звичайно є учитель; він оцінює також активність кожного учасника “бою” і фіксує її на дошці.

Для відпрацювання умінь розв’язувати типову задачу (по темі) використовувався прийом “конвеєр”. Як відомо багато задач розв’язується з використанням алгоритмів, які складаються із ряду кроків (етапів). Кожна група на даному уроці засвоює спочатку один етап алгоритму (наприклад, побудову малюнка, розстановку сил, діючих на тіло та ін). Виконавши свою роботу, група передає задачу наступній. Важливо через деякий час (після того як будуть спільними зусиллями розв’язані декілька задач) “переключити” групи на виконання других операцій (наприклад, групу “графіків”, яка виконує малюнок до задачі, зробити групою розрахунку, що робить обчислення по формулі). Таке “переключення” проводиться за урок декілька разів. Тоді всі етапи алгоритму будуть кожною групою засвоєні.

Прийом “зустріч”. Уроки з його використанням корисні тоді, коли учням потрібно уяснити практичне застосування того, чи іншого явища, закону. Тут групи стають представниками професій, що використовують ці знання.

Проводилися уроки і з ігровими елементами. На таких уроках часто застосовувалась групова діяльність учнів. Діти працювали в командах, “екіпажах”, групах; там були лідери, але були й ті, хто грав другі ролі. Виникала проблема: як без посередності, без “зрівнялівки” оцінити всіх? Цей прийом ми назвали “груповий підряд”. По особливій системі (у кожного вона може бути своєю), групі “видається” загальна оцінка – певна сума балів і дається право розподілити її між учасниками. Даємо гарантію, що оцінки за роботу кожного учня будуть поставлені об’єктивно, з врахуванням “коефіцієнта трудової участі”; довіра учителя стимулює це.

Семинар “Про невирішені проблеми”. Мета даного заняття фізичного гуртка – навчити дітей дивуватися явищам природи, пояснювати їх, обпиратися на здобуті знання. Використаний матеріал базувався тільки на темах, пройдених в

10 класі (молекулярна фізика, електромагнітні явища). Заняття проводилось, як відкрите засідання гуртка, на яке запрошувалися, крім гуртківців, всі учні класу (семінар проводився в кінці навчального року). Семінар учні повністю готували самі. На занятті їм вдалося показати не тільки знання з фізики, але і ерудицію, артистизм. Мав місце азарт під час підбору та обговорення запитань. Ініціативна група із 4-6 чоловік переглядала літературу, вибирала матеріал для монологів; режисери створювали сценарій зустрічі. Запитання готувала спеціальна група за рекомендованою літературою. Заздалегідь пропонувалося ознайомитись з запитаннями, не розкриваючи відповідей на них.

“Фізика за чашкою чаю” – така тема незвичайного уроку з’єднає зміст заняття з його нестандартною формою. Посадивши учнів за столи, накриті для чаепиття, учні (“організатори”, “опоненти”, “інформатори”, “оцінювачі”, “експериментатори”, “асистенти”, “художники”) поетапно разом з вчителем показували різні фізичні явища, дію фізичних законів, організовуючи їх спостереження, обговорення, аналіз та ін. Розглядалось кипіння чайника, процеси нагрівання та теплового розширення при наливанні кип’ятку у фарфорову чашку, розчинення у чаю грудочки цукру, конвекційні потоки тощо. На цьому уроці діти сприймали матеріал по фізиці з захопленням.

Усі ці прийоми роботи направлені на виховання колективістичних рис особистості, прищеплення слабковстигаючим учням смаку до знань і розуміння значення ділової підтримки товаришів. Групова робота стимулює школярів до успішних занять, тому що вона створює умови: а) для розширення їх світогляду; б) для визнання успіхів у роботі зі сторони товаришів по групі, учителя, а пізніше і всього класу; в) для виховання активності і самостійності у розв’язанні проблем; г) для розподілу навчального матеріалу з урахуванням знань кожного, тобто диференційованого навчання тощо.

У процесі дослідно-експериментальної роботи чільне місце відводилось диференційованій груповій роботі. Необхідно відмітити, **по-перше**, що при диференційованій груповій роботі у кожній групі виділяється ведучий учень, на долю кожного

покладаються деякі функції учителя: він відповідає за дисципліну, розподіляє матеріал і певні обов'язки між членами групи. **По-друге**, диференційована групова робота дозволяє виділити групи за успішністю з врахуванням здібностей і інтересів учнів, тобто дає можливість для індивідуального навчання. **По-третє**, вона сприяє кращому використанню принципу наочності, що у свою чергу, підвищує ефективність викладання та засвоєння матеріалу. Успіх диференційованої групової роботи залежить від ряду факторів: уміння учителя користуватись цією формою роботи; підготовленості учнів до групової роботи; правильного комплектування групи; постановки відповідного завдання-проблеми, яка сприяє груповій роботі.

Дослідно - експериментальна робота дала змогу визначити **критерії пізнавальної активності вихованців**. Показниками пізнавальної активності дітей являється рівень сформованості пізнавальних умінь учнів. Його можна визначити за допомогою наступної методики: учитель оцінює разом з лідерами класу уміння учнів – 2 бала – уміння яскраво виражене; 1 бал – має місце; 0 – уміння не сформоване (приведено фрагментарно).

Уміє працювати з наочністю: формулювати запитання до ілюструючих фактів і явищ; схематизувати текст, подати його у вигляді таблиці, схеми; формулювати запитання до наочних посібників і оцінювати його.

Уміє працювати з текстом: розбивати текст на логічні частини і складати план; систематизувати навчальний матеріал; будувати логічно закінчене оповідання; розкривати матеріал у порівнянні.

Уміє оперувати знаннями: користуватися довідковою літературою; самостійно робити узагальнення на основі викладених фактів; самостійно формулювати запитання; співставляти матеріал з раніше відомим.

Уміє проявляти творчу самостійність у навчанні: проводити аналіз, порівняння, співставлення; робити висновки і узагальнення.

Уміє застосовувати знання на практиці: формулювати гіпотезу і намічати шляхи її перевірки; залучати

додатковий матеріал до вивчаючої теми; здійснювати перенос раніше вивченого матеріалу на розгляд нових знань.

Така робота розширює світогляд учнів і взаємно збагачує їх пізнання; дає можливість урізноманітнити навчальний матеріал; розвиває творчі здібності; дисциплінує учнів, виховує почуття відповідальності, колективізм; сприяє розвитку монологічної і діалогічної мови у навчальних ситуаціях; надає сміливості та впевненості діям учнів, закликає до самостійної перевірки, виправленню допущених помилок; дозволяє деякі функції учителя доручити “провідному” учню у групі.

Ми виявили міжособистісні відносини, що виникли на основі навчальної діяльності, і виділили **одиницю рівня спілкування**. Під рівнем спілкування у процесі колективної пізнавальної діяльності ми розуміємо відношення кількості товариських контактів з питань навчання до кількості учнів в даному класі. Порівняльний аналіз спілкування учнів у класах при наявності таких же учителів переконує нас в тому, що відношення дітей у класах з питань навчання стає більш інтенсивним у випадку використання різних форм колективної пізнавальної діяльності.

Розкриємо способи підвищення ефективності уроків, які застосовувалися під час дослідної роботи: забезпечення активної інтелектуальної і емоційно-вольової діяльності у їх раціональному сполученні; умілий зв'язок педагогічного керівництва і самостійності учнів (запитання і завдання непрямі, розвиваючі активність, без постійного управління учнями); застосування посібників і засобів для самостійної роботи; обов'язкове вербальне спілкування; сполучення групових, індивідуальних та фронтальних способів організації навчання у залежності від завдання уроку; націленість на кінцевий результат при плануванні уроку і управління процесом навчання; наявність зворотнього зв'язку; хороша атмосфера відношень учителя з учнями, між учнями і таке ж відношення учнів до предмета і вчителя.

У процесі роботи притримувались ідеї демократизації **викладання навчальних предметів**. Пояснимо цю думку.

Курс на відкритість. Реалізувався за допомогою уроку “Громадський огляд знань”, уроку-інтерв’ю, а також наступних прийомів: табло ходу навчальних ігор та змагань; обговорення списку запитань, що виносяться на залік і контрольну.

Реалізація права вибору. Розкривалася такими способами. По-перше, надаючи учневі можливість вибирати зміст роботи, факти для включення у твір з навчального предмета, цикли задач для розв’язку, інформації для газет чи журналу, який учень представляє у грі “Прес-конференція”, дослідів для постановки на уроці-змаганні чи творчому огляді та ін. По-друге, даючи можливість вибирати вид і характер своєї діяльності: посаду у рольовій грі; доручення всередині робочої групи; виконання завдань різної складності – репродуктивного, творчого, пошукового; роботу самостійну, з консультацією – направляючою чи детальною. Був і інший вибір: складу мікрогрупи; учня, якому адресується запитання у грі; члена екзаменаційної комісії, якому здається залік і ін.

Розвиток ініціативи учнів. Реалізувався за допомогою наступних прийомів: проведення уроків, побудованих на ініціативі учнів (урок – творчий звіт, конференція “Що? Де? Коли?”, “Свято знань”, урок створення і огляду саморобної виставки та ін.); підбір учнями та складання ними запитань для навчальних ігор; створення саморобної експозиції; підготовка театралізованих навчальних занять, імпровізованих спектаклів; поточне взаємоопитування учнів (по “своїх” запитаннях, по запитаннях учителя, по опорних конспектах) та ін.

Розвиток творчості. Здійснювався: уроками-творами, винахідництва, творчих звітів, захисту проектів, а також прийому створення сценаріїв предметних постановок.

Розвиток уміння слухати, вникати у сутність, вести діалог, диспут. Впроваджували в життя на уроках-конференціях, заняттях “Захист дисертації”, на уроках – диспутах, діалогах, інтерв’ю, телемостах, уроках-мітингах, під час рольової гри “Держприймка” та ін.

Принциповим результатом демократизації викладання навчальних предметів є соціальний розвиток учня, становлення активної життєвої позиції у процесі навчання, посилення позитивної мотивації до навчання.

Висновки. Дослідно-експериментальна робота показала, що розвиток соціально значущих якостей особистості школяра дає тоді позитивні результати, коли здійснюється психолого-педагогічне управління активністю учня. Цьому сприяє групова і розвиваюче-рольова форми організації навчально-виховного процесу; демократизація викладання навчальних дисциплін; проведення нетрадиційних уроків та позаурочних дійств; впровадження інноваційних технологій; організація взаємовідношень, оснований на співпраці (“колектив-учень”, “учитель-учень”, “учень-учень”, “учитель-учитель”). Виконана робота сприяє підвищенню активності учнів на уроці та у позаурочний час; появилось прагнення дітей до участі у пізнавальному процесі; активізувався процес соціалізації, самоствердження, самовдосконалення, формування товариськості. Джерелом розвитку особистості учня стало предметне спілкування та позитивні емоції у самому навчально-виховному процесі.

Література

1. Ветроградская Э. А. Эмоции и проблема мотивации обучения; Сосенко Э. Ю. Проблема упражнений. – В кн. Психологические вопросы обучения иностранному языку. Под редакцией А. А. Леонтьева и Т. В. Рябовой. – М: МГУ, 1972
2. Лозанов Г. Основы суггестии. – Соффия, 1973
3. Ломов Б. Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида. В кн. Психологические проблемы социальной регуляции. – М: Наука, 1976
4. Сорокин Ю.А. Соотношение речевого и неречевого компонентов в психологическом воздействии. В сб. Речевое воздействие. Проблема прикладной психолингвистики. – М., 1972